

**ЗА ЛЕКСИКАЛНИЯ ФИТОКОМПОНЕНТ
ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ СИСТЕМИ
НА БЪЛГАРСКИЯ И НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК¹**

Марияна Карталова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE LEXICAL PHYTO COMPONENT IN THE
PHRASEOLOGICAL SYSTEMS OF BULGARIAN AND MODERN
GREEK LANGUAGES**

Mariyana Kartalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of the present study is to be found in phraseological units in Bulgarian and in Modern Greek that contain the plant lexeme in their structure. Structures belonging to both the phraseological fund and the phraseological periphery will be examined as we aim at finding out in which fixed structures the phyto component is widely preferred and used as a lexeme. On the basis of our preliminary observations, the above are similes and paroemias – favoured in comparative structures as people use what is known and familiar to make comparisons, and in folklore because of their connection to the nation and its customs.

Key words: phraseological units, Bulgarian and Modern Greek languages, phyto component

Фразеологията е дисциплина, която проявява афинитет към познатите реалии в обкръжаващия ни свят и въпреки цялостното преосмисляне на фразеологичния израз се привличат такива образи, които са общоизвестни в един колектив и спомагат за „разкодирането“ на семантиката на самите фразеологизми. Именно подобен тип единици ни разкриват представата за света на „другия“, тъй като в тях е въплътена информация за културата, манталитета и бита на дадения народ.

---

¹ Настоящият доклад се осъществява благодарение на проект: Договор № НИ15–ФЛФ–015, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“.

Обект на изследване в представената разработка са фразеологичните единици (нататък ФЕ) със съставна част фитолексема в два балкански езика – българския и новогръцкия. Растителният компонент е сред фреквентните и предпочитани елементи при изграждането на фразеологизмите в българския език – фитонимът заема трета позиция, разполага се след названията на животните и различните части от човешкото тяло, докато в другия целеви език растенията не са сред често използваните компоненти. В единственото цялостно изследване, посветено на новогръцката фразеология – „Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία“, авторът Х. Симеонидис говори за осем групи съставни компоненти: *части от човешкото тяло* (напр. ръка / χέρι, глава / κεφάλι, око / μάτι, сърце / καρδιά и др.); *околна среда* (напр. земя / γη, къща / σπίτι, кал / λάσπη, небе / ουρανός и др.); *социален живот* (напр. пари / χρήματα, игри / παιχνίδια, търговия / εμπόριο и др.); *време и човешко битие* (напр. час / ώρα, нощ / νύχτα, ден / μέρα, смърт / θάνατος и др.); *религиозни понятия* (напр. ангел / άγγελος, бог / θεός, светец / άγιος, дявол / διάβολος и др.); *нрави, обичаи, чувства* (напр. радост / χαρά, добър / καλός, приятел / φίλος, враг / εχθρός и др.); *основни дейности* (напр. правя / κάνω, имам / έχω, отивам / πηγαίνω, спя / κοιμάμαι и др.) и *животни* (напр. куче / σκύλος, вълк / λύκος, магаре / γαιδούρι, бълха / ψύλλος и др.) (Вж. Симеонидис 2000: 55 – 56). Както се забелязва от обособените компоненти, липсват такива лексеми, които назовават растения. Това от своя страна не означава, че от фразеологичния фонд на новогръцкия език отсъстват ФЕ, съдържащи фитоними в конструкцията си, а маркира ограничената им употреба.

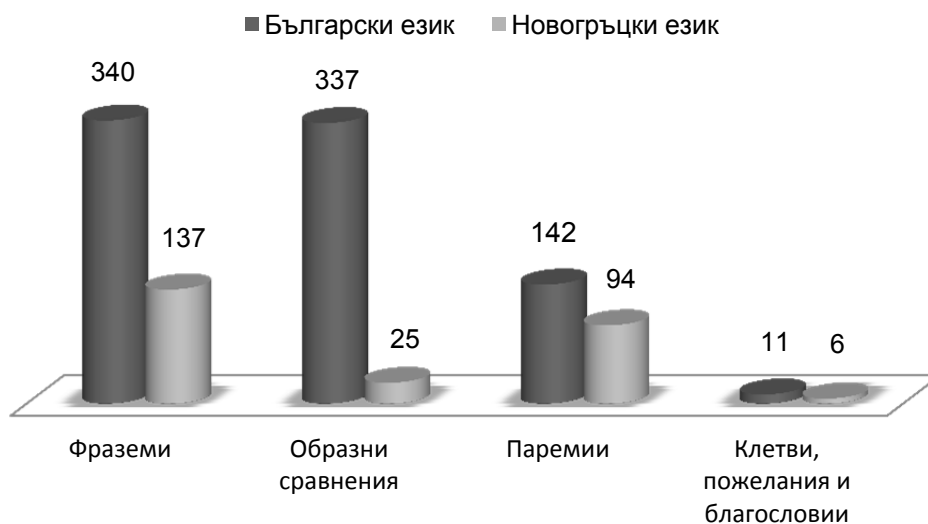
В обсега на проучването влизат общо 1092 ФЕ (от които 830 ФЕ в българския език и 262 ФЕ в новогръцкия език), ексцерпирани от лексикографски източници, които сме разделили в четири групи – една от тях, фраземите, отнасяме към фразеологичното ядро, а останалите три – паремии; образните сравнения и клетвите, устойчивите словесни комплекси, пожеланията, благословиите и др. – към фразеологичната периферия на езика.

Речниците и монографиите, използвани за постигане на целите на проучването ни, са следните:

- „Фразеологичен речник на българския език“ (т. I и II);
- „Устойчивите сравнения в българския език“;
- „Нов фразеологичен речник на българския език“;
- „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“;
- „Λεξικό της κοινής νεοελληνικής“;

- „Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας“;
- „Νεοελληνικές φράσεις“;
- „Παροιμίες ελληνικές και των άλλων βαλκανικών λαών“.

Фитокомпонентът в българския и новогръцкия език

Фигура 1

Прави впечатление, че фитолексемните фразеологизми имат значителен превес в българския език, което отдаваме на факта, че като цяло българската фразеология е много добре проучена не само в теоретично отношение, но има изготвени и специализирани лексикографски издания, докато в новогръцкия език дисциплината започва да привлича интереса на езиковедите едва в края на ХХ в. и началото на ХХІ век. Като друг съществен пропуск отчитаме и липсата на гръцки фразеологичен речник, което затруднява работата в областта.

Въз основа на ексцерпираните ФЕ се забелязва, че в структурата на фразеологизмите влизат твърде разнообразни представители на флората. Всяко от растенията носи определена символика и е конотативно натоварено. Трябва да се подчертае, че едно растение може да е носител и на положителен нюанс, и на пейоративност, с които се реализира в конкретен фразеологизъм. Не е задължително символиката и конотацията да отговарят на истинската природа на фитокомпонента.

Най-голяма вариация на фитоними се наблюдава в компаративните конструкции и фраземите. В образните сравнения преобладават названията на цветята и дървесните видове, както и лексемата ‘цвете’. Въпреки че в древността символиката на **розата** се е свързвала с мита за смъртта на Адонис, любимеца на Афродита, днес „царицата на цве-

тята“ се асоциира с любовта и красотата (срвн. Бидерман 2003: 370 – 372). Открито е само едно образно сравнение, имащо аналог и в другия език – красива (хубава) като **роза** [Букв. екв. Όμορφος σαν **τριαντάφυλλο**]. В българския език освен с красотата розата се свързва с *нежността* – нежен като **роза**, и със *свежестта* – свеж като **роза**. Гореспоменатото цвете е положителен конотативен знак в регистрираните образни сравнения, но това не е в сила и за останалите фразеологични единици – напр. няма **роза** без бодли [Букв. екв. **Τριαντάφυλλο χωρίς αγκάθι δε γίνεται**]; в новогр. Όποιος αγαπά το **τριαντάφυλλο**, αγαπά και το **αγκάθι** του [Букв. пр. Който обича **розата**, обича и бодлите ѝ]; Ап’ αγκάθι βγαίνει **ρόδο** και από **ρόδο** βγαίνει αγκάθι [Букв. пр. От тръна излиза **роза** и от **розата** – трън ‘лоши родители могат да родят добри деца и добри родители – лоши деца’] и т.н.

За състава на сравненията са типични още *плодовете и зеленчуците* (напр. панджар, домати, краставица, ябълка и т.н.) и *наименованията на някои дървета* (напр. топола, дъб, бук и т.н.), въпреки че тези фитокомпоненти се отличават с по-голяма фреквентност в българския език. Характерен признак на компаративните единици е тяхната антропоцентрична ориентираност, а тези, които включват в конструкцията плод или зеленчук, приписват на човека някакъв признак (свързан предимно с цвета на лицето) – напр. *червен като панджар* [Букв. екв. Γίνομαι κόκκινος σαν το παντζάρι и Κокκινίζω σαν το παντζάρι]; *жълт като лимон* [Букв. екв. Κίτρινος σαν λεμόνι]; *син като памладжан*; *жълт като пъпеш (каун, пипон)* и т.н. Но червеният цвят освен с панджара се асоциира и с други фитокомпоненти – червен като **божур**, ~ като **капица**², ~ като **мак** [Букв. екв. Κокκινίζω σαν **παπαρούνα**], ~ като **пуплек**³, ~ като **трендафил**, ~ като **ябълка**, ~ като **домат**, ~ като **ряпа**, ~ като **череша**. Всички споменати плодове и зеленчуци обективно притежават цвета, но той може да е придобит не само при притеснение, а и да се дължи на руменина.

Що се отнася до названията на дърветата в състава на образните сравнения, те символизират предимно *стройната фигура на човека* (напр. висок като **топола**; тънък като **топола**; стройна като **топола**; стройна като **ела**; висок като **бор**; висок като **дърво**; ψηλός σαν **κυπαρίσσι** [Букв. пр. Висок като кипарис]) и др. Освен с тънкото и стройно тяло дървесните видове могат да се асоциират и със *здравината* (напр. здрав като **дъб**, здрав като **дрян**, здрав като **орех**) и т.н. Наименованията на дърветата отново преобладават по честотност в

² Капица – червена чушка.

³ Пуплек – божур, мак.

компаративните конструкции, налични в българския език. В новогръцката фразеологична система сме открили само едно образно сравнение, което да съдържа конкретно дърво (кипарис / кипарίσι).

В българския език, за разлика от новогръцкия, се забелязва и съзнателно търсен ироничен ефект в рамките на образното сравнение. Той се постига чрез приписване на качество, действие, състояние на предмет, който не може да ги притежава, ако изхождаме от семантиката на признака – напр. *свеж като повехнал морков, свеж като изстискан лимон, свеж като кисела краставичка, процъфтявам / процъфтя като липа у пожар, хиля се като тиква, прилича ми като на тиква обръч* и др.

В състава на същинските фразеологизми, наричани от някои автори фраземи, растенията представляват една твърде богата палитра растителни представители. В рамките на ФЕ можем да открием фитоними от *домат, тиква, краставица до цвете, китка и роза*. Разнообразието на фитонимите произтича от дълбоката връзка на човека с природата и от факта, че растенията са под постоянно наблюдение от страна на хората. От названията на дърветата във фраземите превес имат **върбата** (натоварена е с пейоративност и изразява иронично или пренебрежително отношение към някого или нещо), **дъбът** (символизира устойчивост, здравина, сила) и **букът** (напр. букова глава = дървена глава – 1. Глупав човек; 2. Упорит човек, инат).

В новогръцкия език не сме отбелязали наличието на ФЕ с компонент **върба**, докато в българския език могат да се представят следните конструкции – на **върба** *‘никога’*; когато **върбата** роди грозде / дренки *‘никога’*; **върбата** маслини родила *‘Диал. За някого, който много лъже’*; на **върба** грозде *‘нещо невъзможно’*; да се обесиш на суха **върба** *‘Използва се за човек, който лъже много’* и т.н.

Върбата е възможно да се асоциира и с маловажност, незначимост, напр.: не давам **върбова клечка** (треска) за някого или нещо *‘Напълно съм безразличен’*; **върбов цвят** *‘Нещо нищожно’* и др.

Единствената ФЕ с компонент *върба*, носител на положителен нюанс, е **на върбова сянка** *‘За лесна и добре платена работа’*.

От дървесните видове и техните плодове в новогръцката фразеологична система преобладава **орехът / карудия** – θα σου κόψω το **καρύδι** / θα σου στρίψω το **καρύδι** [Букв. Ще ти отрежа / извия врата *‘Ще те удуша, ще те смажа’*]; μέλι και **καρύδι** [Букв. Мед и орех; екв. Мед и масло]; σκληρό **καρύδι** [Букв. Твърд орех; екв. Костелив орех] и т.н. Орехът също символизира сила и здравина.

От позициите на тясното схващане за фразеологията пословиците и поговорките остават извън границите на науката. Тази постановка постепенно се застъпва и от българската фразеологична школа. Най-общо паремиите се определят като мъдри и поучителни изрази, издържали проверката на времето и предавани от поколение на поколение.

Една част от паремиите с фитокомпонент в състава има своите буквални и семантични аналози и в другия целеви език, тъй като повечето регистрирани примери биха могли да се определят като съдържащи балкански черти. И при тези спорни конструкции се забелязва предпочитание към фитолексеми, които са добре известни на българите и гърците. Често срещани фитоними в паремиите са *динята*, от плодовете – *ябълка* и *круша*, *някои зеленчуци* и *посевни култури*. Например: Две **дини** под една мишница не се носят [Букв. екв. Δύο **καρπούζια** δε χωράνε σε μία **μασχάλη**; Δύο **καρπούζια** σε μία **μασχάλη** δε **βαστιούνται**; Δύο **καρπούζια** σε **μια** **αμασχάλη** **δεν** **κρατιούνται**]; **Ябълката** не пада далеч от дънера си [екв. **Το μήλο** κάτω **απ' τη μηλιά** **θα πέσει** – пр. Ябълката под ябълковото дърво ще падне]; Крушата не пада далече от дървото [екв. **Το απίδι** κάτω **στην απιδιά** **θα πέσει** – пр. Крушата ще падне под дървото]; Хубавата **ябълка** свинята я яде; Хубавата **круша** прасето я яде [Букв. екв. **Τα καλά τ' αχλάδια** **τα τρώνε τα γουρούνια**] и т.н. В новогръцкия език трудността при сполучливото извършване на две работи едновременно се изразява и чрез паремия, съдържаща друго растение (*краставица*) – Δύο **αγγούρια** δε **βαστιούνται** **σε** **μια** **μασκάλη** [Букв. пр. Две **краставици** не се държат под една мишница].

В паремиите цветето, което заема първото място по честотност и в двата езика, отново е *розата*. За разлика от образните сравнения, където флоралният компонент се реализира предимно с положителен конотативен знак, тук имаме изразена пейоративност.⁴

Лексикалният фитокомпонент не е характерен за състава на особената група ФЕ – *клетвите*, *пожеланията* и *благословиите*. Може да се каже, че благословиите и клетвите възникват на нравствено-психологически основи. „Битието на човека като част от някакъв колектив предполага отношение – положително или отрицателно – към членовете на този колектив, одобрение или неодобрение на постъпките на другите, прояви на съпричастност, доброжелание или, обратно, зложелание към деянията им и т.н. Обществото изгражда свои норми на поведение. И съответно спазването или нарушаването на тези нор-

⁴ Примери бяха представени по-горе в изследването.

ми предизвиква някакво отношение“ (Крумова-Цветкова 2010: 14). Характерна черта на тази група ФЕ е употребата им във 2 л. и 3 л. ед.ч. / 2 л. и 3 л. мн. ч. заради техния пожелателен характер към другия. За тези конструкции е типична употребата на животни (напр. *да закукаш като кукувица, вълци да те ядат, орли да го разкъсат, свраки очите ти да изпият, червеи да го ядат* и т.н.), а растенията не се отличават с особена фреквентност и няма компонент, който да се откроява в сравнение с останалите.

В заключение ще отбележим, че фитолексемата е по-често срещана в българската фразеологична система, отколкото в новогръцкия език. Всички обособени групи проявяват предпочитание към сравнително еднакви фитоними в конструкциите си, като изключение правят само клетвите, пожеланията и благословиите. По-голямата част от фитокомпонентите поради антропоцентричната им насоченост приписват на човека признак, отнасящ се до цвят на лицето или външен вид (очи като череша, нос като патладжан, снага като топола, висок като топола и т.н.).

ЛИТЕРАТУРА

- Бабиньотис 2002:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002.
- Бидерман 2003:** Бидерман, Х. *Речник на символите*. София: РИВА, 2003.
- Крумова-Цветкова 2010:** Крумова-Цветкова, Л. *Българските благословии, пожелания и клетви – част от националната самобитност и културното наследство*. София: ЕМАС, 2010.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986.
- Мераклис 1995:** Μερακλής, Μ. Γ., *Παροιμίες ελληνικές και των άλλων βαλκανικών λαών (Συγκριτική εξέταση)*. Αθήνα: Πατάκη, 1995.
- Ничева и кол. 1974 – 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. т. I и II, София: БАН, 1974 – 1975.
- Ничева 1993:** Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.
- Пандос 2013:** Πάντος, Χρ. *Νεοελληνικές φράσεις*. Αθήνα: Λαμπράκη, Ειδική έκδοση για την εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», 2013.
- РНГК 2007:** Речник на новогръцкото койне. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Τριανταφυλλίδης, Μ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 7^η ανατύπωση, 2007.

Симеонидис 2000: Συμεωνίδης, Χ. Π. *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 2000.

Янев 2013: Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.